

УДК 351

О. І. Васильєва,
професор кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування
та управління містом, Національна академія державного управління
при Президенті України, доктор наук з державного управління
О. В. Євсюкова,
здобувач кафедри управління муніципальним розвитком
Академії муніципального управління, м. Київ

РАДИ ЯК ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ

Анотація. В статті проаналізовано вплив марксистсько-ленінської доктрини на формування представницьких органів влади в контексті історичного досвіду їх діяльності.

Аннотация. В статье проанализировано влияние марксистско-ленинской доктрины на формирование представительских органов власти в контексте исторического опыта их деятельности.

Annotation. The article analyzes the influence of Marxist-Leninist doctrine on the formation of representative governmental organs in the context of the historical experience of their activities.

Постановка проблеми: Будь-яке цивілізоване суспільство ніколи не заперечує історію свого розвитку, зокрема, якщо ці історичні події розцінюються багатьма науковцями, як негативний досвід державотворення. З огляду на необхідність здійснення чергового аналізу системи реформування владних відносин в українському суспільстві, варто визначити місце рад, саме як представницьких органів влади. Починати такий аналіз необхідно з визначення їх ролі в політичній системі сучасного суспільства відходячи від трактування змісту рад, як органів державної влади до рад, як органів місцевого самоврядування. Досвід радянської історії свідчить про те, що «місцеве самоврядування», як форма самоорганізації територіальних громад було вилучене із житку. А влада рад вважається пост демократичним здобутком «соціалістичного суспільства» й називалася «народовладдям», хоча формувалась і керувалась виключно однією політичною силою, не допускаючи будь-якої опозиції.

Відомо, що такою політичною силою була Комуністична партія Радянського Союзу, ідеологічним підґрунтям якої, був марксизм-ленінізм. Саме цим визначається науково-критичний аналіз філософсько-політичної та ідеологічної доктрини марксизму-ленінізму щодо дослідження діяльності рад, як органів державної влади в радянський період.

Метою даної статті є дослідження теоретико-ідеологічного доробку класиків та послідовників марксизму, щодо визначення переліку функцій та повноважень місцевих рад і формування їх, як виключно, органів державної влади на місцях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі достатньо багато уваги приділяється критичному аналізу діяльності та місця рад в політичній системі радянського суспільства, зокрема це стосується наукових досліджень першого десятиріччя незалежності української держави. Так, варто наголосити на працях з зазначеної проблематики таких дослідників та науковців, як А. Міцкевича, А. Ткачука, А. Толстоухова, О. Васильєвої, В. Кампо, В. Кравченка, В. Кравчика, В. Руденка, В. Удовиченка, І. Будка, М. Корнієнка, М. Пухтинського, Н. Нижник, Р. Давидова.

Наукові дослідження підтверджують інтерес вчених щодо питання діяльності місцевих рад в системі реформування владних відносин в Україні. Тому поглиблений змістовний розгляд марксистської філософської концепції є перш за все потребою переосмислення ідеологічних принципів в діяльності рад, як специфічної організації системи влади, вже з точки сучасних демократичних засад українських політичних реалій.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні та ідеологічні засади діяльності рад як специфічної організації системи влади за умов «перемоги пролетаріату» та побудови економічно жорстко централізованої соціалістичної держави були закладені класиками тієї філософської концепції та ідеологічної доктрини, що отримала назву марксизму-ленінізму.

Як відомо, К. Маркс та його послідовники кваліфікували державну владу як знаряддя панування одного класу над іншим. «Мірою того, як прогрес сучасної промисловості розвивав, розширював та поглиблював класову протилежність між капіталом і працею, державна влада набувала все більше й більше характеру національної влади капіталу над працею, суспільної сили, організованої задля соціального пригноблення, характеристик машини класового панування» [1, с. 235].

Продовжуючи зазначену вище думку, Ф.Енгельс у вступі 1891 р. до цитованої роботи К. Маркса охарактеризував державу «як машину для придрушення одного класу іншим, і в тому числі в демократичній республіці аж ніяк не менше, ніж у монархії» [1, с. 203]. Якщо «державна... в силу поділу праці утворює свій власний, відокремлений від суспільства організм» [2, с. 24] і таке її особіне існування зберігається за будь-якого класового ладу, то єдиним засобом його подолання, є створення принципово іншого способу організації влади, де б владні органи не утворювали окремого від джерела влади – народу «окремого організму». Відтак альтернативою відчуженої від трудящих влади, міг, за логікою фундаторів марксизму, бути не демократичний лад, а лише такий спосіб організації суспільного життя, в основі якого лежала б самоорганізація народу, його самоврядування. У контексті пошуків такої альтернативи К.Маркс і звертається до досвіду Паризької Комуні.

Певні кроки здійснені Паризькою Комуною в царині самоорганізації, Маркс оцінював як велими принципові й важливі для розв'язання проблеми повернення влади до її джерел. Проти «невідворотного в усіх державах, що існували до цього, перетворення держави й органів держави зі слуг суспільства на панів над суспільством, Комуна застосувала два безпомилкових засоби. По-перше, вона призначала на всі посади, в сфері управління суспільством, судової діяльності організації освіти, осіб, обраних загальним виборчим правом, і при тому запровадила право відкликати цих виборних у будь-який час за рішенням виборців. А по-друге, вона сплачувала всім посадовим особам, як вищим, так і нижчим, лише таку плату, яку отримували решта працівників» [3, с. 345].

Аналізуючи уроки Паризької Комуні, К. Маркс визначив структури майбутнього владного устрою, необхідного для утримання захопленої збройним шляхом влади, як «працюючої корпорації», що поєднує законодавчу й виконавчу функції, протиставивши її парламентарським утворенням як виключно законодавчим [3, с. 342]. Цей образний вислів обійняв згодом одне з провідних місць у характеристиці рад як осередків специфічної «соціалістичної демократії» та «народовладдя». Він же в подальшому фігурував як засадничий принцип побудови і функціонування системи рад, дотримання якого забезпечувало «злиття влади з масовою організацією самого народу» [4, с. 8].

Саме поєднання законодавчої та виконавчої діяльності в одній структурі спонукало Маркса до висновку, що організовані таким чином структури влади складають реальну альтернативу владі державній, позаяк не лише міське управління, а й уся ініціатива, що до того належала державі, перейшла до Комуні. Як раз

поєднання в межах однієї владної структури обох владних функцій позбавляло б, на думку класиків марксизму, поєднання влади як окремого виду діяльності серед інших також окремих з її джерелом, народом, який, таким чином, виступав би в такому разі самоуправним. “Якби комунальний лад установився в Парижі і другорядних центрах, старий централізований уряд поступився б місцем самоврядуванню виробників і в провінції... Комуна мала б стати політичною формою навіть найменшого села...”. “Саме вже існування Комуни тягнуло за собою, як дещо само собою зрозуміле, *місцеве самоврядування*, однак вже як протиположну державній владі, яка тепер стає зайвою” [4, с. 345].

Таке протиставлення державної влади до місцевого самоврядування логічно випливало із загальних концептуальних положень марксизму. Бурхливий розвиток промислової індустрії в Європі в середині - другій половині XIX ст., що демонстрував невпинне зростання виробництва, поглинання дрібних підприємств більш потужними і конкурентоздатними об'єднаннями, дозволив Марксові розглядати цей процес як природно-історичний. З огляду на те, що історичний розвиток людства виступав на думку Маркса, як системний техніко-технологічний, як розвиток передусім виробничих сил, дедалі більша концентрація виробництва, що реально відбувалася, дозволила зробити висновок про невідворотне усупільнення виробництва в недалекому майбутньому. Підмічена ним тенденція перетворення економічних стосунків, організованих за “горизонтальним” ринковим принципом, на “вертикальний” (владно-підпорядковувальні), абсолютізована й експрольована на майбутнє, слугувала за найкращим підтвердженням того, що в разі її остаточної реалізації на одному з полюсів соціального буття зосереджуватиметься максимально відчужена від людини й суспільства влада, як влада “капіталу”, влада, що ототожнюватиметься з капіталом, а на іншому – ж перебуватиме саме суспільство, яке, таким чином, має цю зрошену з виробництвом і максимально відчужену, ворожу суспільству владу відкинути, відпрацювавши нові способи організації суспільного співіснування.

Отож у досвіді Паризької Комуни Маркс вбачав прообраз певної організації народовладдя, яка враховуючи істотні ознаки, мала б своїм джерелом народ як такий, була б безпосередньо “владою народу”, породженою самим народом, оскільки, по-перше, була ініційована “знизу”, самим населенням якоїсь території а, отже, уособлювала б справжній приклад його самоорганізації, і по-друге, була б діючою альтернативою державної влади, організованої “згори” і безпосередньо не пов'язаної з інтересами народних мас. Принципами, що мали забезпечувати таку самоорганізацію, були: виборність усіх, пов'язаних зі здійсненням владних функцій посадовців, на основі загального виборчого права; оплата їхньої праці нарівні оплати праці робітників; поєднання законодавчих і виконавчих функцій в межах одного органу влади.

Вже цей побіжний огляд витоків концепції Маркса про організацію народовладдя дозволяє побачити в ній притаманну їй внутрішню суперечність. А саме суперечливі є ставлення до народовладдя як до породженого самими “носіями системних стосунків” єдиного й однотипного на всьому системному просторі вияву самоорганізації системи. Народовладдя, самоврядовність, за Марксом, є тією ланкою, зниклою за часів “поділу праці” як основи приватної власності (про що свідчать праці Маркса “До критики гегелівської філософії права”, “Економічно-філософські рукописи 1844 року”), за допомогою якої здійснюється подолання існуючого у виробництві відчуження людини від соціального життя, здійснюється виробництво самого суспільного життя як спільне виробництво.

А проте, закликаючи до скасування приватної власності, вбачаючи у ній джерело відчуження й усіляких соціальних негараздів (експлуатації людини людиною, соціальної нерівності, класового гноблення тощо), Маркс не лише виступає як борець за соціальну рівність, а й як противник усього приватного на користь спільного, загального. Хоча і не помічає, що в питанні самоврядування він надає самій приватній ініціативі вирішального значення. Розглядаючи громаду і, зокрема, місцеву територіальну громаду як суб'єкта народовладдя, як джерело “волевиявлення” й самоорганізації, Маркс не враховує того, що, як засвідчує той самий історичний досвід, в умовах централізації виробничого, економічного життя й перетворення суспільної єдності на єдиного й виключного суб'єкта жодні інші суб'єкти, хоч би які сподівання з ними не пов'язувати, є нелегітимними і неможливими.

Як системник, Маркс, безперечно правий, виводячи характер владних стосунків, притаманих тому чи іншому суспільству зі способу властивого йому виробництва самого життя. “Візьміть певну форму виробництва, обміну й споживання, і ви отримаєте певний суспільний лад, певну організацію сім'ї, верств, класів – словом, певне громадянське суспільство. Візьміть певне громадянське суспільство і ви отримаєте певний політичний лад, який є лише офіційним виразом громадянського суспільства” [5, с. 550]. Не правий він у наданні провідного значення в тому процесі рівневі розвитку матеріального чинника виробництва (“Візьміть певну сходику в розвитку продуктивних сил людей, і ви отримаєте певну форму обміну й споживання” [5, с. 550].

Якби фундатор вчення про диктатуру пролетаріату не був скутий власними “матеріалістичними засадами”, він мав би побачити, що в системі жорстко централізованій, у системі, де “центр” (системна єдність) беззастережно домінує над усіма її складниками, де жоден “елемент” системи саме тому, що він – одиничний, гранично підпорядкований системній єдності, вибудовується ієрархічний, субординований, владний тип стосунків за зразком “панування – підкорення”, у такій системі жодний локальний утвір – чи то приватний підприємець, чи самоврядна громада, а чи окремі громадяни та їхні об'єднання не є й не можуть бути суб'єктами, джерелом волевиявлення й самовияву. Застосування теоретичного обгрунтованого Марксом досвіду Паризької Комуни у практиці побудови радянської держави як найкраще це довело. До речі як і подальший розвиток самого марксизму в працях його послідовників і, зокрема, ідеолога соціалістичної революції й поборника системи рад як органів влади Володимира Леніна.

Формально Ленін у відпрацюванні науки аргументів на користь радянського владного устрою цілком вважається послідовником Маркса й Енгельса. Згадаймо, що саме останній наполягав на тому, що самоорганізація трудящих є передусім “диктатурою пролетаріату”, у той час як у Маркса диктатура пролетаріату є тимчасовою революційною перехідною формою на шляху від капіталістичного до комуністичного суспільства [2, с. 23].

Та, однак, якщо перші в народному самоврядуванні протиположні й реально альтернативні державній владі, навіть засіб її подолання й руйнації та побудови владних стосунків істотно протилежного типу, то Ленін неприховано ототожнює ради як органи самоврядування з державною владою. І це не випадково.

Зіткнувшись з першочерговими й життєво важливими для подальшого існування держави, владу в якій насильницьки й збройним шляхом перебрали на себе ті, хто ніколи не займався організаційною роботою, завданнями господарського гатунку, керована Леніном політична організація мала подбати про виробництво необхідних суспільству матеріальних благ. Адже зі “скасуванням” власника-організатора виробництво вперто “не бажало самоорганізовуватись”, а країну чекала б безодня розрухи, економічної руйнації і занепаду. Отже, першими “владними проблемами”, які довелося розв'язувати новій владі, були проблеми економічні. Цим було започатковано практичне злиття владних функцій органів влади з господарськими, а економіки з політикою.

Для теоретиків соціалізму Маркса й Енгельса “перший акт, у якому держава виступає дійсно як представник усього суспільства – є власником засобів виробництва від імені всього суспільства, – слід вважати останнім самостійним актом її як держави. Втручання державної влади в суспільні стосунки стає за даних обставин зайвим і саме собою засинає. На місце управління людьми стає управління речами й керівництво виробничими процесами. Державу не “скасовують”, вона *відмирає*” [2, с. 162].

Для ідеолога соціалістичної революції Володимира Леніна “перший акт” є справді лише першим, початком, який потребує розвитку і знаходить його у розбудові “держави нового типу”. Пролетаріат, що взяв владу, сам організовує власну державу як орган нав'язування своєї волі (ясна річ, “в інтересах усіх трудящих”), тим самим трудящим. Відтак “усупільнення” невідворотно перетворюється на волонтарні, засновані на силовому примусі, диктаторські дії централізованої влади, *на одержавлення*.

Під час жовтневих подій у Петрограді озброєний пролетаріат захопив владу. Оголосивши “експропріацію експропріаторів” завершеним фактом і з ентузіазмом здійснюючи фізичне винищення, пролетаріат вже досить швидко фактично перетворив засоби виробництва на державну власність. Це досягнення знайшло відображення й в законодавчих документах нової влади, приділяючи левову частку законодавчої уваги питанням створення органів економічного управління в державі. Першими Декретами радянської влади були Декрети про Ради народного господарства – центральні (Декрет від 02.12.1917 р) й місцеві (Положення від 23.12.1917 р.). Зазначений тематиці присвячено й виступи вождів соціалістичної революції у перші місяці після петроградських подій.

Єдиною формою народної влади є громада. І, коли мова йде про спосіб організації влади, принципово інший, ніж капіталістичний, то йдеться, власне, про громадське самоврядування. Така влада не є й не може бути державною, в чому й полягає сенс твердження про “завмирання”, “засинання” або ж - зникнення держави. Самоврядування громад, поширене на всю державу, дорівнює її зникненню.

У марксизмі, як в теоретичній конструкції її творців першим кроком, з якого починається перетворення суспільства на комуністичних (громадських!) засадах є встановлення диктатури пролетаріату, що захопив владу, заради одержавлення засобів виробництва. Диктатура тут виступає засобом одержавлення виробництва, за якого, варто згадати, що держава лише перетворюється на “сукупного капіталіста”. Практика Радянського державотворення виявила, що першим кроком після збройного захоплення влади було встановлення диктатури для одержавлення засобів виробництва.

Теоретично другим кроком мала б стати передача влади народу - самоврядовним громадам. У цьому разі одержавлення засобів виробництва послугувало б засобом сприяння встановленню громадського самоврядування. Мета якого - зміна системи влади від державної до самоврядовної, громадської як альтернативи

першій шляхом переходу до варіативного за своїми формами, однак повсюдного й лише тому - єдиного самоврядування. Практично другим кроком стало використання диктатури як засобу встановлення "народної влади". Мета - побудова централізованої влади (державної!) як повсюдно уніфікованої і тому - єдиної.

Теоретично: диктатура необхідна для одержавлення засобів виробництва - одержавлення виступає в даному аспекті як засіб, що уможливило встановлення самоврядування й відмирання держави. Практично: одержавлення для встановлення диктатури - диктатура як засіб становлення єдності влади, її уніфікації й централізації. Відтак шляхом накладання двох протилежних моделей одна на одну уможлилювалося змістовне декларування централізованої державної влади, що фігурувала під іменем "диктатури пролетаріату", її зміцнення й тоталізації під гаслами народного самоврядування, влади народу.

Отримавши внаслідок одержавлення всі засоби виробництва і перетворивши все суспільство на найманих працівників, "ідеальний сукупний капіталіст" як називали державу представники марксизму в особі держави Рад зайнявся тим, чим і мав займатися "капіталіст" - організатор виробництва - почав це виробництво налагоджувати й керувати ним. А структури, пристосовані до такої мети, структури, що слугували передатними ланками господарських ініціатив "сукупного капіталіста", такі собі своєрідні "управляючі" на кожній з ланок великого, обсягом на всю країну виробництва, за відсутності альтернативи набували, таким чином, значення владних структур. Ними й стали ради.

У виступі на І з'їзді Рад народного господарства 25.05.1918 р. Ленін так окреслює функції рад: "справа організаційна... складає головне, докорінне й основоположне завдання рад" [6, с. 27].

Перетворення органів влади на органи управління виробництвом відповідно визначало й їх природу, функції, способи формування й діяльності: ради виступали передусім як органи здійснення диктаторської влади, а зміст їх діяльності практично звужувався виключно до господарчих функцій.

Навіть з формально-логічного боку важко поєднати дві характеристики рад, даних їм Леніним в роботі "Очередные задачи Советской власти" [7, с. 173].

Ради - "організації, що побудовані так, аби маси пробуджувати, піднімати до історичної творчості (радянські організації належать до такого роду організації)". І водночас: "матеріальне, виробниче джерело й фундамент соціалізму вимагає безумовної й найсуворішої єдності волі, що спрямовує спільну роботу сотень, тисяч, десятків тисяч людей. І технічно, і економічно, і історично необхідність цього є очевидною, всіма, хто розмірковував про соціалізм, завжди визнавалася як умова.

Але як може бути забезпечено найсуворішу єдність волі? - Підкоренням волі тисяч волі одного" [7, с. 174]. Про яку самостійну ініціативу, які реальні владні повноваження і тим більше - повноваження в галузі самоврядування, зокрема не йдеться й йтися не може.

Не випадково навіть сам термін "самоврядування", "місцеве самоврядування" не фігурує в основоположних документах радянської держави і практично одразу ж після перемоги більшовиків у Жовтневій революції зникає з теоретичних праць їхніх ідеологів.

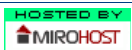
Висновки. Як виявлено в попередньому аналізі, теоретичні основи специфіки рад як органів соціалістичної влади, якими вони були з моменту революції в Росії 1917 р. і за часів СРСР, закладено у працях класиків марксизму - К.Маркса та Ф. Енгельса. Три визначальні риси мали характеризувати їхнє існування: виборність усіх на основі загального виборного права, поєднання на рівні кожного органу законодавчої і виконавчої функцій та рівна з робітниками оплата діяльності обраних представників влади. Як такі, ради мали послуговувати механізмом наближення влади до її джерела - народу й засобом організації передусім самоврядування і територіального самоврядування зокрема.

Однак ідеологом соціалістичної революції в Росії В. Леніном, чия політична діяльність та теоретико-ідеологічний доробок справили фундаментальний вплив на практику будівництва радянської держави, були внесені істотні корективи у теоретичну спадщину попередників. Унаслідок таких коректив відбулася логічна й термінологічна аберація концептів та ідеологем, яка уможливила формування рад як органів державної влади з формальним статусом органів влади всього народу і фактичне обмеження їхніх повноважень сферою господарської діяльності під жорстким контролем з боку вищих, а подеколи й паралельних органів.

Список використаної літератури:

1. Маркс К.. Громадянська війна у Франції / К.Маркс, Ф. Енгельс. Вибрані твори в 3-х тт. - Т. 2.
2. Маркс К. Критика готської програми / К. Маркс, Ф. Енгельс. Вибрані твори.. - Т. 3. - 2-е изд. (в 50 томах).
3. Маркс К., Енгельс Ф. / Полное собрание починений. - Т.17.
4. Советы народных депутатов: конституционные основы организации и деятельности. - М. : Наука, 1981.
5. Маркс К. Лист Анненкову. 28 грудня 1846 року / Маркс К., Енгельс Ф. Вибрані твори. Т.1.
6. Ленин В.И. Речь на I Съезде Советов народного хозяйства. Цит. за Советы народного хозяйства и плановые органы в центре и на местах (1917 – 1932). - М. : Политиздат, 1957.
7. Ленин В.И. Очередные задачи Советской власти / Полное собрание починений. - Т. 27.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2012 р.

ТОВ "ДКС Центр"